

Keçilmiş tarixi yoldan asılıq kontekstində Rusiya-Türkiyə əlaqələrinə ümumi bir baxış

A GLANCE TO THE RUSSIAN-TURKISH RELATIONS IN THE CONTEXT OF THE DEPENDENCE ON HISTORICAL PATH

Обзор российско-турецких отношений в контексте зависимости от исторической пути

Qəhrəmanov Elgün

Bakı Dövlət Universiteti, Tarix fakültəsi Erməni Araşdırmaları Elmi-Tədqiqat və Tədris Mərkəzinin elmi işçisi, Asiya və Afrika ölkələri tarixi kafedrasının doktorantı, elgun041@gmail.com

XÜLASƏ

Avrasiyada yaranmış bu dövlətlərin ümumi ortaq nöqtələri və fərqli xarakterlərinə nəzər salaraq. Türklər tarix boyu daha çox cənub və qərbə doğru genişlənməkə, ruslar isə şimal və şərqə doğru ərazilərini genişləndirmişdilər. Bu fərqlilik iki imperiya arasındakı bitib-tükənməyən qarşılıqlı əlaqələrin ola biləcək başlıca növünü öz içində əhatə etməkdə idi. Necə ki, Osmanlı dövləti müharibələrini ruslara qohum olan qərbdəki slavyan xalqlara qarşı apararkən, Rusiya isə Osmanlı türkləri ilə eyni kökdən olan Kazan, Həştərxan, Sibir, Yakutiya kimi regionlardakı türk və müsəlman xalqlara qarşı müharibələr aparmışdı. Bu nöqtədə Avrasiya coğrafiyasında iki zidd imperatorluq, dolayısıyla, iki fərqli inteqrasiya modeli ortaya çıxmışdır. Şimalda şərqə doğru genişlənmə Rusiya, cənubda isə qərbə doğru genişlənmə Osmanlı modeli formalaşmağa başlamışdır. Tarix boyu bu iki mərkəzli inteqrasiya modelləri arasında mübarizə davam etmişdir. Ruslar zaman-zaman tabeliyində olan xalqları qarşı daha sərt tədbirlər keçirmişdirlər. Rusların təhlükəsizlikləri ilə bağlı davamlı olaraq narahat olmalarının başlıca amillərindən biri, tarixlərdə baş vermiş 250 illik tatar-monqol istilasının olması idi.

Hal-hazırda hər iki dövlətin xarici siyasətlərini analiz etsək, bir məsələni açıq-aydın görmək mümkündür. Rusiya və Türkiyə kimi dövlətlər keçilmiş tarixi yola zaman-zaman istinad edərək, öz imperiya keçmişlərini xatırlamağa çalışırlar. Və bunu siyasi təsir vasitəsi kimi istifadə edirlər. Nə zaman bu siyasəti həyata keçirməyə çalışsalar, bu iki dövlətin qarşı-qarşıya gəlmələri qaçınılmaz olacağı gözlənilir. Xüsusilə Türkiyə regionunda Osmanlı imperatorluğuna dayanan siyasət həyata keçirməyə çalışsa, ən çox Rusiya ilə maraqlarının toqquşmasına gətirib çıxardacaqdır. Son vaxtlar Türkiyənin Sudan, Liviya və Suriya siyasətlərində də bunu açıq-aydın görmək mümkündür. Əslində Türkiyə kimi olduqca gərgin və əhəmiyyətli geosiyasi mövqedə yerləşən dövlət üçün daimi düşmən və dost ölkə olmasının mümkünlüyü olduqca azdır. Bu səbəbdən Türkiyə xarici siyasətinin manevr qabiliyyətinin dinamikliyi Rusiya tərəfindən çox diqqətlə izlənilir.

Açar sözlər: Rusiya, Türkiyə, tarixi əlaqələr, rus-türk müharibələri, rus-türk yaxınlaşma dövrləri

ABSTRACT

Let's have a glance at the common points and different characters of these states created in Eurasia. Throughout history, while the Turks were expanding their territories to the south and west. On the hand, the Russians had enlarged their areas to the north and east. This difference was encompassing in itself the basic nuclear of inexhaustible confrontations between two empires. While the Ottoman empire was making war on Slavic nations who had a kinship to the Russians, on the other hand, Russia was making war with the Muslims and the Turks of the regions as Astrakhan, Kazan, Siberia who were from the same origin the Ottoman Turks. At his point, two opposing empires and indirectly, two different integration models have emerged in Eurasian geography. In the north there was formed Russian model expanding toward the east and in the South the Ottoman model expanding toward the west. The struggle had been continued during the hall history between these two centralized integration models. From time to time took drastic measures against the nations under his control. The main reason why the Russian were concerned about their safety was 250 years old tatar-Mongol invasion that happened in their history. It is possible to see one thing evidently while analyzing these two states foreign policies. The states such as Russia and Turkey endeavor to refer to a past historical path and to remember their imperial history from time to time. They use it as a method of political influence. When they try to implement this policy, coming face to face is inevitable for these states. Especially, if Turkey tries to implement the policy based on the Ottoman empire in the region, it will lead to a conflict of interests with Russia. It can seem in Turkey's policy in Sudan, Libya and Syria. The probability of occurrence of the permanent friend and enemy for the state located in a tense and important geopolitical region such as Turkey is very low. For this reason, the dynamics of the maneuverability of Turkish foreign policy are closely monitored by Russia.

Key words: Russia, Turkey, historical relations, Russian-Turkish wars, Russian-Turkish rapprochement

АННОТАЦИЯ

Давайте посмотрим на общие черты и различия между этими государствами в Евразии. На протяжении всей истории, турки расширили свои владение на юг и на запад, в то время как русские расширили на север и восток. Эта разница была в центре внимания бесконечной конфронтации между двумя империями. Подобно тому, как Османское государства вела войны против славянских народов Запада, которые были связаны с русскими, в то время Россия вела войны против тюркских и мусульманских народов тех же корней, как Османы в Казани, Астрахани, Сибири и Якутии. На этом этапе в евразийской географии возникли две противоборствующие империи, а значит, и две разные модели интеграции. Российская модель, которая расширялась на восток на севере и на запад на юге, начала формироваться. На протяжении всей истории борьба между этими двумя централизованными интеграционными моделями продолжалась. Время от времени Российское государство принимала более строгие меры по отношению к своим подданным. Одной из главных причин постоянной заботы русских о своей безопасности было 250-летнее татаро-монгольское нашествие. В настоящее время, если мы проанализируем внешнюю политику обеих стран, можно ясно увидеть одно. Такие страны, как Россия и Турция пытаются вспомнить их имперское прошлое, ссылаясь на исторический путь, время от времени. И они используют это как инструмент политического влияния. Всякий раз, когда они пытаются реализовать эту политику, ожидается, что две страны столкнутся друг с другом. В частности, Турция попытается проводить политику, основанную на Османской империи в регионе, что приведет к конфликту интересов с Россией. Это отчетливо видно в последнее время политики Турции в Судане, Ливии и Сирии. На самом деле очень маловероятно, что такая страна, как Турция, которая находится в очень напряженном и важном геополитическом

положении, станет постоянным врагом и другом. По этой причине Россия внимательно следит за динамикой маневренности внешней политики Турции.

Ключевые слова: Россия, Турция, исторические отношения, русско-турецкие войны, российско-турецкое сближение.

GİRİŞ

Türkiyə-Rusiya arasında regional rəqabət hər zaman davam etməsi təbii bir hadisədir. Lakin bu rəqabətin münafiqşəyə çevrilməsi olduqca təhlükəlidir. Türkiyə-Rusiya münasibətlərində enişli-yoxuşlu hadisələrin ortaya çıxmasına müxtəlif amillər təsir etməkdədir. Hər iki dövlətin imperatorluq keçmiş və bu vaxt kəsiyində çatdıqları təbii sərhədlər və bunun zaman-zaman birini lehinə, digərinin isə əleyhinə inkişaf etməsi müşahidə edilmişdir. Eyni zamanda öz tarixi kodlarına qayıdan bu iki regional güc öz tarixi təcrübə və reallıqları naməlum olaraq proseslərin qarşısında dayanır. Ortaq tarixi mirasın paylanması və liderlik problemi, Bizans və Qızıl Ordu dövlətlərin mirasları üzərinə inşa edilən imperatorluqlar və sonrasında yaşanılan miras və regionda qalmaq uğrunda mübarizələr (III Roma misalında) hər iki dövlətin gələcəkdə Avrasiyada kəskin bir liderlik mübarizəsinin əsaslarını təşkil etməkdə idi. Türk və slavyan irqlərinin, Qərblə tərəfdən təcridçilik siyasətinə uğraması, hər iki ölkənin Qərblə münasibətlərdə qərarlı bir vəziyyəti ortaya çıxartsa da, digər tərəfdən ortaqlıq və duruşların inkişaf etdirilməsi baxımından bir fürsət olaraq, ön plana çıxartmaqdadır. Ortaq təhdid anlayışlarının və cəbhə ölkəsi olmaları bu iki dövləti birləşdirən faktorlardan biri idi. Tarixi proseslər baxımından bunun çoxlu örnəklərinə rastlaşsaq da, ən bariz nümunələr arasında Sovet Rusiyasında vətəndaş müharibəsi (1917-1922) və Türkiyədə Milli Qurtuluş illərində, (1919-1922) hər iki dövlətin imperializm təhlükəsi ilə qarşı-qarşıya qalmaları və bu təhdidi əməkdaşlıq edərək qarşısını almalarıdır. Həmin dövrdə İngiltərənin Qafqaz səddi layihəsinə qarşı mübarizənin aparılması, günümüzdə ABŞ- a qarşı sərgilənir. 1922-ci ildən sonra qurulmuş əməkdaşlıq prinsipləri daimi dərin köklərə malik olmamasının səbəbləri, bu münasibətlər daha çox liderlərin şəxsi inisiativləri çərçivəsində irəli gedə bilməməsindən qaynaqlanmışdır. Bu münasibətlərə istiqamət verən ortaqlıq ideologiyaların yaradılmasına fikir verilməməsi, gələcəkdə əlaqələrin qırılmaq olmasına gətirib çıxartmışdır. Bütün bunlarla birlikdə hələ də həll olunmayan məsələlərin başında “inam” problemi durmaqdadır. Rusiya baxımından, Türkiyə hələ də bir NATO ölkəsidir və onunla qurulacaq münasibətlər ehtiyatlı və hər zaman şübhə duyacaq bir kontekstdə davam etməsi təbii haldır. Türkiyə tərəfdən qarşılıqlı olaraq Rusiyaya qarşı eyni hisslərlə yanaşmaqdadır, xüsusilə Ermənistan və Türkiyə arasında bağlanmış Sürix protokolları və buna Rusiyanın fərqli baxışı buna sübut ola bilər.

Global güclərin regional nəzarətinə və yeni imperializmə qarşı qələbə qazanmaq prinsipinə dayanan çox tərəfli əlaqələrin təsis edilməsi faydalı olacaqdır. Buna bağlı olaraq yumuşaq gücün və ictimai diplomatiyanın fəaliyyətlərinin artırılması tərəflər arasında qarşılıqlı “etimadlı” təmin edəcək bir metod kimi ortaya çıxar. Beynəlxalq münasibətlər sistemində yeni sayıla biləcək yumuşaq güc anlayışı, əslində uzun müddətdir ki, dövlətlərarası münasibətlərdə tətbiq edilmişdir. Güc , bir aktyorun digərinə istədiyi bir şeyi etmək bacarığı olaraq təyin olunur. “Soft Power” əsasən məqsədə dinc yollarla , xüsusilə cazibə mərkəzi olmaqla qarşı tərəfə təsir göstərməklə nail olmaq deməkdir. “Soft Power”-in mənbələri əsasən mədəniyyət, siyasi dəyərlər və xarici siyasət olaraq bölünməkdədir. Mədəniyyətdə ümumbəşəri dəyərlərin varlığı, digərləri mədəni vasitələrlə cəlb etmək və yaxın mədəni xüsusiyyətləri olanların bir-birilərinə təsir etmələri daha rahatdır. Yumşaq güc haqqında əsas anlayışlardan biri ictimai diplomatiyadır. İctimai diplomatiya yumuşaq gücün əsas tətbiqetmə vasitəsi kimi görmək olar. Xüsusilə demokratik ölkələrdə dövlətlərin xarici siyasətində, qəbul edəcəkləri qərarlar üzərində xalqın təsirinin artması, ictimai fikrin nə qədər vacib olduğunu göstərir. Bu vəziyyət dövlətlərin daxili və xarici ictimai rəyin təsir siyasətinin təyin edilməsini zəruri edir.

1. Rus-türk münasibətlərinin siyasi coğrafiyasının ümumi mənzərəsi.

Slavyan xalqlarının tarix səhnəsinə çıxmasının tarixi kökləri hələ də ziddiyətlidir. Bununla bağlı müxtəlif elmi konsepsiyalar mövcuddur. VII əsrdən başlayaraq slavyanlar cənub, şərq və qərb qollarına bölünməyə başlamışdılar. Maraqlıdır ki, bu bölünmədə türk xalqlarının, xüsusilə də Avarların ciddi təsir vardır. Avarlar müharibələrdə özlərinə xidmət etmək üçün yanlarında götürdükleri slavyanları işğal etdikləri ərazilərə yerləşdirməklə, slavyanlar Elba, Visla, Dalmasiya, Balkan yarımadası və Slovakiyaya qədər yayılmışdılar. Sonralar bu regionu üç əsrə qədər nəzarətdə saxlayan Avar dövlətinin süqutundan sonra slavyan xalqları bu bölgənin əsas ünsürünə çevrilmişdilər. Bu gündə slavyan dillərində “Avarlar kimi yox oldular” deyimini bu vəziyyəti izah edir [3,35]. Slavyanların ayrılmasından sonra Şərq slavyanları arasında qəbul edilən bugünkü rusların ataları indiki Şimali Ukrayna çöllərindən şimala yönəlmiş, indiki Moskva və Novqorod arasında yerləşmişlərdir. Şərq slavyanların taleyinin sonrakı tarix zamanında vikinqlər (varyaqlar), qıpçaqlar və monqol-tatarlar dəyişdirmişdir. Bu səbəbdən ruslar Avrasiyanın yeni və gözlənilməyən xalqlarından biri olaraq qəbul olunur. Başqa döyüşkən xalqlarla qaynayıb-qarışaraq, yeni bir rus xalqının yaranması prosesini başlatmışdılar. Tarix köklərində olan bu müxtəliflik səbəbindən onlar, özlərini klassik bir Avropalı və bir tipik Asiyalı xalq kimi qəbul etməzlər. Hər iki qitə xalqının nümayəndələrin iştirakı ilə formalaşan bu xalq gələcəkdə bu regionunda quracaqları hökümranlıqlarını tarixi köklərin rolunu bir daha ön plana çıxardacaqdır. Bəzi vikinq qruplarının cənubdakı xəzərlərlə ticarət və qənimət üçün bu bölgələrə gəlməsi və slavyanları nəzarətə almasıyla Avrasiya coğrafiyasının siyasi vəziyyətini dəyişdirəcək bir prosesi başladılar. Varyaqların hakimiyyətləri boyunca slavyanların formalaşması daha da dərinləşdi [10,33].

Ümumiyyətlə Rusiya tarixinin araşdırılması baxımından rus mənbələrinin həmişə doğru olduğunu söyləmək çətindir. Ruslar öz keçmişlərini mövcud siyasi konyukturaya uyğun olaraq yazdıqlarına görə, rus mənbələri tez-tez müzakirə obyektinə çevrilmişdi. Yəni siyasi rejim dəyişirsə, özündən əvvəlki hakimiyyətin tarixini təhrif olunması bir təkrər halına çevrilmişdir.

Varyaqların adlanan xalqlar, Kiyev, Novqorod, Suzdal və Vladimir kimi şəhər knyazlıqlarını faktiki olaraq idarə edirdilər. Bu knyazlıqlar bəzən bir-biriləri ilə, bəzən də ətraflarındakı digər xalqlarla mübarizə aparırdılar. Varyaqların hakimiyyətləri dövründə rus knyazları Konstantinopola yürüşlərdə iştirak etmişdilər. Beləliklə rusların Konstantinopolu tutmaq arzusu və istəkləri varyaqların təsiri ilə başlamışdır. Bununla da rusların özləri də bilmədən Konstantinopol tutmaq istəkləri gələcəkdə mövcud olmuş rus dövlətlərinin tarixi genlərinə keçmiş və davamlı xarici siyasətdə bu məsələni canlı tutmuşdular. Beləliklə rusların Konstantinopol tutmaq arzusu IX əsrdən varyaqların təsiri ilə başlayıb, rəsmi şəkildə Stalinin ölümünə qədər, yəni 1953-ci ilin martına qədər davam etmişdir. Günümüzdə hələ də “Çarqrad” ideologiyasını yaşadanlar vardır. Qeyri-rəsmi olsada, Rusiyanın müxtəlif kanallarında İstanbula olan iddialar davam etməkdədir. Yeni Avrasiyaçılıq nəzəriyyəsinin banilərindən olan Aleksandr Duqinin rəhbərliyi ilə internet kanal ÇarqradTv fəaliyyəti bunun bariz nümunələrindəndir. Bu əslindən keçilən bir tarixi yol var, və zaman-zaman ona istinad edilmənin formasıdır. Keçilmiş yoldan asılıq çərçivəsində, həm Rusiya, həm də Türkiyə tarixindən bu cür nümunələr vermək olar. Ruslar da isə tarixlərinə olan asılıq olduqca maraqlı bir qanunauyğunluq şəkildə inkişaf etmişdir. Rusların həyatında Kiyev şəhəri olduqca vacib yerlərdən biri tutmaqdadır. Tarix zaman kəsiyinin bütün dövrlərində Kiyev şəhəri ruslar üçün tarixi bir qaladır. Rusların ilk yaratdıqları dövlətinin mərkəzi, hətta adının Kiyev-Rus dövləti olması, onlar üçün çox şey ifadə etməkdədir. Əbəs yerə Kiyev şəhərini ruslar “Ana vətən” adlandırmayıblar. Tarixi bağlılıq ruslar mənəvi həyatının bir parçasına çevrilmişdir. 2013-2014-cü illərdə Ukrayna böhranının da Rusiyanın aqressiv mövqeyini və bu məsələdə güzəştə getməyəcəyini açıq-aydın “silah dili” ilə də olsa ifadə etmişdir.

Yuxarıda qeyd etdiyimiz kimi rusların təşkilatlanmasına türklərin böyük ölçüdə təsirləri var idi. Lakin din seçimi ilə bağlı ruslar daha fərqli bir yol seçdilər. Baxmayaraq, Kiyev-rus dövlətinin başçısı knyaz Vladimirə islam və yəhudi dinləri də təklif edilmişdir. Hətta Volqa Bulqar xanı islam

dinini knyaz Vladimirə Kiyev-Rus dövləti üçün ən ideal bir dini sistemi kimi təqdim etmişdi. Lakin knyaz Vladimir həmin dövrün siyasi tələblərinə uyğun olaraq xristianlığın ortodoks məzhəbini qəbul etmişdi.

Maraqlı məsələ odur ki, xristianlıq dini Qərb ölkələrində olduğu kimi Kiyev-rus dövlətində dərin kök sala bilməmişdir. Yəni Rus cəmiyyətində və dövlətində kilsə təsiredici qüvvəyə çevrilə bilməmişdir. Dinin rusalarda təsiredici bir qüvvəyə çevrilməməsinin səbəblərindən biri də uzun müddət türk tayfaları ilə əlaqələri ilə bağlı olduğunu güman etmək mümkündür. Tarix boyu bilirik ki, köçəri (xüsusilə ovçu) tayfalarda dini inanclar çox sadə və primitiv formada olmuş, dinin bu tayfalara təsiri olduqca zəif olmuşdur. Yəni köçəri tayfalarda din öz sadəliyi və təsir qüvvəsinin olduqca zəif olması ilə seçilir. Köçəri tayfaların ən məşhur dini inanclarından olan “Gök Tenqri” göstərmək olar. Bu dini inanc əsasən türk tayfalarında və monqollarda geniş yayılmışdır. Qədim türk tayfaları müxtəlif dinləri asanlıqla qəbul edirdilər, bu daha çox öz klassik dinlərinin qeyri-mühafizəkar və azad din olmasında irəli gəlirdi. Məsələn monqol tayfaları öz daxillərində müxtəlif dini inancları qəbul etsələr də, lakin öz keçmiş “Atalar Kultu” ayininə hörməti daimi saxlamışdılar. Əkinçi (oturaq) tayfalarda isə əksinə, din dərin köklərə və müxtəlifliyi ilə seçilirdi. Təbii ki, bu fakt istər-istəməz rusalarda türk tayfalarının dinə olan baxışlarının təsirləri olmuşdu. Digər səbəblərdən biri də Kiril əlifbasının qəbul edilməsindən sonra rus ortodoks məzhəbi intellektual və doktrinal baxımından xristian dinindən uzaqlaşmağa başladı. Yəni yunan və latın dilində olan dini mənbələrdən uzaqlaşmışdılar. Din dərin kök sala bilməmişdir. Və rus kilsəsi dövlətin alətinə çevrilmişdi, çünki kilsəni dövləti özü qurmuşdur. Kilsənin müstəqilliyi demək olar ki, yox idi. Bu elmi və dini fəlsəfənin inkişafını da mane olmuşdu.

Türklər və rusların qarşılıqlı davam etməkdə idi. XIII əsrin 30-cu illərində rus çöllərində Monqol fəthlərindən sonra ruslar yenidən ordunun böyük əksəriyyəti türk xalqlarından ibarət olan Qızıl Ordu dövlətinin tabeliyinə keçmiş oldu [6,98]. Zaman ötdükcə Qızıl Ordu dövləti türk-monqol dövlətinə çevrildi. Rus knyazları Qızıl Ordu dövlətinin tərkibində yeni bir mərhələyə qədəm qoydu. Rusların ikinci bir yüksəlişi də onların adlandırdıqları tatarların əsarəti altında olacaqdır. Bu zaman ön plana gözlənilmədən Moskva knyazlığı çıxır. Moskva knyazlığı yerləşdiyi coğrafi mövqeyin olduqca əlverişsiz olmasına baxmayaraq, Qızıl Ordu xanları ilə qurduqları isti əlaqələr nəticəsində yüksəlişə doğru iri addımlar atmışdı. Xüsusilə İvan Kalita zamanında Moskva knyazlığı digər rus knyazları ilə Qızıl Ordu arasında vasitəçi bir dövlətə çevrilmişdir. Hətta O, Qızıl Ordu xanının adından digər rus knyazlarına yarlıqların satılması məsələsinə baxırdı. Həmin dövrdə əlverişli mövqedə və azad ticarət zonasında yerləşən Novqorod knyazlığı yüksəlişə doğru deyil, Moskva knyazlığını yüksəlməsinin səbəblərindən biri qeyd edilən , Qızıl Ordu dövləti ilə qurulmuş isti əlaqələr oldu. Moskva knyazlığı, demək olar ki, Qızıl Ordu dövlətinin idarəetmə sistemini təkrarlayırdı. Dövlət xanlıq şəklində formalaşmağa doğru gedirdi. Rus knyazlıqların uzun müddət Qızıl Ordu dövlətinin boyunduruğu altında yaşamışlar, lakin onların bu asılılığına böyük ölçüdə zərbə vuran məhz türk dövlətləri olmuşdur. Yəni rus knyazlıqlarının azadlıqlarının qazanılmasında və yeni bir mərhələnin başlanılmasında, həmin dövrdə yaxın regionlarda baş vermiş hadisələrin rolunu qeyd etmək lazımdır. 1395-ci ildə məşhur Terek döyüşü və Əmir Teymur tərəfindən Toxtamışın məğlubiyyəti, Qızıl Ordu dövlətinin hərbi qüdrətinin sarsıtsa da, iqtisadi qüdrəti hələ də davam etməkdə idi. 1453-cü il Konstantinopolun Osmanlılar tərəfindən işğalının təsirlərindən biri də Qızıl Ordu dövlətinin süqutunu sürətləndirdi. 1453-cü ilə qədər Qızıl Ordu dövləti Bizans vasitəsilə, Avropa ölkələri ilə, xüsusilə Venesiya, Genuya və Florensiya ilə sıx iqtisadi əlaqələri mövcud idi. Beləliklə rus knyazların azadlıq yolunda apardıqları mübarizədə beynəlxalq hadisələrində təsiri oldu. Türk dövlətləri özləri də bilmədən gələcəkdə Avrasiyanın geosiyasi xəritəsində dəyişikliklər edəcək dövlətin yaranmasında böyük payçı oldular.

Beləliklə min illər boyu Turan xalqı tərəfindən idarə olunan bu torpaqlar, idarə gücü olaraq əl dəyişirdi. Əlbəttə bu dəyişikliyin yeganə ölçüsü inzibati deyil, həm də mənəvi və demoqrafik mərhələsi də olmuşdur. Antropoloji olaraq Avropalı hesab edilən slavyan xalqları, turan xalqları ilə

qaynıyıb qarışmışdırlar, bunu xarici görünüşlərində də əks etdirirdilər. Bu günə kimi rusların türk xalqlarının üz xətlərinə oxşarlığı, avropalıdan daha çoxdur. Rusların döyüş təcrübələrinin artırılmasında, türklərin verdiyi müsbət töhfələr danılmazdır. Ruslar işğalçılıq siyasətində qıpçaqların döyüş taktikası və hərbi qabiliyyətlərinin mənimsənilməsi rus tarixçiləri tərəfindən qəbul edilir.

Bütün bunlara baxmayaraq, ruslar Avrasiyada mövcud olan müxtəlif xalqların içərisində özünəməxsus şəkildə inkişaf etmiş və irəli çıxma bilməmişdi. Rusiya coğrafiyasını rus xalqının xarakterindən və mədəniyyətindən ayrı şəkildə izah etmək mümkün deyil. Rus tayqası ruhu adlandırma biləcəyimiz bu anlayış əsrlər boyu rus xalqının təməl mədəniyyətlərindən biri olmuşdur. Doğrudur, zaman axınına uyğun adaptasiya prosesi keçirsə də, əsas mahiyyət itirilməmişdir. Başqa sözlə şəxslərdən asılı olmayaraq, əsas mövzu ruslar üçün eynidir. Tarix boyu rus xalqı üçün güclü rəhbərlik və bu liderə sədaqət mədəniyyətin bir hissəsi olmuşdu. Bu rəhbərlik, bir dövrdə, çar, sovet dövründə kommunist partiyası idisə, günümüzdə Putindir. Və gələcəkdə də təməl gümanlar daha çox onun varisi olacağı istiqamətindədir. Şəxslər dəyişsə də, liderlik və liderə inam və sədaqət Rusiya ruhundakı dərin parametrlər dəyişməz xüsusiyyətidir. Rusiyada ümumi düşüncə kollektiv şəkildə inkişaf etməkdədir. Xristianlığın provaslav versiyası bu fikri gücləndirdi və əslində paganizm dövrünün dini ideologiyasını əvəzləmişdi. Kütləvi düşüncə tərzinin formalaşmasında dinin xidmətləri olduqca böyükdür. Çarizm dövründə provaslavlıq, sovet dövründə isə mahiyyət etibarı ilə eyni xidmətləri özündə birləşdirən kommunist partiya ideologiyası idi. Sovet dövründə ateist cəmiyyəti yaradılmağa çalışılsa da, əslində partiya ideologiyası din vəzifələrini özündə daşıyırdı və insanlar da kollektiv düşüncə təsirini yaradırdı.

Avrasiyaçılıq anlayışı ilə regional gücü maksimum dərəcədə artırmağa çalışan Rusiyanın və dövlətin əsas elementi olan rusların bölgədəki varlıqları tarixi baxımından olduqca maraqlıdır. Bildiyimiz kimi tarix boyunca fərqli türk xalqlarının məskunlaşdığı rus düzənlikləri, XVI əsrə qədər bir türk vətəni hesab olunurdu. Bu bölgələrdə, Rusiyadan əvvəl türk xalqlarının fərqli bir yol çizmişdir. Bundan xəbərdar olan rus dövlət və elm xadimləri, rus olmayan xalqları, Avrasiyaçılıq nəzəriyyəsində irəli gələn birləşdirici elementlərində istifadə etməyə çalışılmışdır. Bəziləri tərəfindən bu işğalçılıq siyasətinin başqa bir forması, bəzilərinə görə isə sadəcə, iqtisadi ekspansiyası adlanmaqdadır [9,84]. Türkiyənin Avropalaşmanın modernləşdirmə ilə eyniləşdirən siyasi xətt Rusiyadan fərqli formada inkişaf etməkdədir. Sovet dövründə kommunist ideologiyası ilə meydana çıxan birləşdirici ideya, indi də Avrasiyaçılıqla ön çıxır. Rusiya Avropa olmağı dayandırmaq üçün, alternativ ideya ilə ortaya qoymuş olur [8,69].

2. Türk-Rus müharibələrinə qısa bir baxış.

Osmanlı türkləri ilə münasibətlər Moskva knyazlığının 1492-ci ildə başlamışdır. Bu zaman III İvan II Beyazıdlə ticarət münasibətləri nizamlamaq üçün ilk öncə Mixail Pleşçeyevi, sonralar isə Aleksey Qoloxvastovu elçi olaraq İstanbula göndərmişdi. İlk münasibətdə, Osmanlı hökəmdarları, güclərinə uyğun olmayan zəif bir dövlətlə birbaşa əlaqəni qəbul etmədilər. Əlaqələri vassal asılılığında olan Krım xanları vasitəsilə qurmağa çalışırdılar. XV əsrdə Qızıl Ordu dövlətinin zəifləməsi və onun parçalanması nəticəsində, yaranmış xanlıqları Moskva knyazlığı ələ keçirir [3,71]. Bu dövrdə Osmanlı dövlətinin ruslarla əlaqəni Krım xanlığı vasitəsilə qurması, Moskva knyazlığın ciddi siyasi güc hesab etməməsi ilə əlaqəli idi. Lakin rusların cənuba doğru irəliləməsini çox diqqətlə izləyir, hətta bunun qarşını almağa yönələn tədbirlər də həyata keçirməyə başlayır. Don və Volqanı birləşdirib, Türküstanı bir qapı açmağı planlaşdıran Or kanal layihəsinin ortaya çıxması, həmin dövrdə Moskva knyazlığının yüksəlişdə olması və Osmanlının şimal sərhədlərinin təhlükəsizliyini təhdid etməsi fikri daha yüksək idi. XVI əsrin 60-cı illərinin sonlarında Osmanlı dövlətinin baş vəziri Sokullu Mehmet paşanın Portuqaliyaya qarşı həyata keçirməyə istədiyi Süveyş kanalı layihəsinə müvəffəq ola bilməsə də, Volqa Don kanal layihəsinə başlatmışdır. Halil İnalçığa görə isə , əslində bu layihəyə hələ Süleyman Qanuni dövründən başlanmış və Rusları dayandırmaya

yönelmişdir [1,123]. II Səlim dövründə kanalın qazılması ilə bağlı son hazırlıq işləri aparıldı, Sokullu Mehmet paşa 1569-cu ildə Həştərxana istiqamətinə yürüş etdi. Lakin bu layihə də uğursuz oldu. Səbəblərdən biri bu ərazilərdə qışın sərt keçməsi və orduda olan narazılıqların artması idi. Bu zamandan etibarən təxminən bir əsrə qədər Osmanlı dövləti bu bölgə ilə maraqlanmamışdır. Lakin bu dövrdə Osmanlı himayəsindəki Krım xanlığı Moskvaya təzyiqləri davam edirdi. 1571-ci ildə Moskva knyazlığına yürüş edən Krım xanlığı, başlanı biləcək güc tarazlığını əvvəlcədən nəzarət altına almaq istəyirdilər. Rusların cənuba doğru sərhədlərinin genişləndirməsinin səbəblərindən biri əkinçilik üçün əlverişli torpaqlara yiyələnmək, bataqlıq və meşələrlə məhdudlaşan ərazilərini yararlı torpaqlar hesabına artırmaq idi. Digər bir səbəblərdən biri rusların cənub sərhədləri ilə bağlı tarix boyu bir təhlükə hissinin mövcud olması idi. Qızıl Ordu dövlətinin rus torpaqlarına girişi cənub sərhədlər olmuşdur. Ruslar tarix boyu öz cənub sərhədlərinə həssas yanaşmışdılar. Nə Napoleon Fransası, nə də Hitler Almaniyası rusları qərb sərhədlərindən daxil olaraq məğlub edə bilməmişdir. Lakin ruslar üçün ən böyük təhlükə cənubda gələn qüvvə ola bilər.

1654-cü ildən etibarən kazakların təsiri ilə Ukraynanın böyük hissəsini ələ keçirən ruslar, həm Krım xanlığına, həm də Osmanlı imperiyasına qarşı strateji əhəmiyyətə malik yerləri ələ keçirdilər. Bu vaxt Ukrayna hökumdarı Getman Doroşenkonun Osmanlı himayəsindən çıxıb, Rusiya tərkibinə girməsi, Qara Mustafa paşanın rəhbərliyi ilə Osmanlılar, Krım xanlığı ilə birlikdə Ukraynanın Çihrin şəhərini tutdular. Bu hadisələrlə türk-rus münasibətlərində yeni bir mərhələyə qədəm qoyuldu. Osmanlıların ruslar üzərində nadir qələbələrində biri olmuşdur [3,75]. 1681-ci ildə bağlanan Baxçasaray müqaviləsi onu göstərdi ki, osmanlılar hələ də ruslarla birbaşa deyil, Krım xanları vasitəsilə əlaqələri qurmağa davam edirdi. Lakin ruslar Ukrayna torpaqlarında uzunmüddət qalmırlar, onlar bu torpaqları tərk edib daha çox Mərkəzi Avropanı işğalı ilə maraqlanmışdılar. Rusiyanın da Mərkəzi Avropa ölkələri ilə birlikdə Osmanlılara qarşı Müqəddəs İttifaqda yer alması, onun xarici siyasətində yeni arqumentlərin ortaya çıxması ilə əlaqədar idi.

I Pyotrun dövründə rahat iqtisadi və ticarət sistemə sahib olmaq üçün dənizlərə çıxışın mütləq olduğunu dərk edilməsi, Osmanlılara qarşı fəaliyyətin artırılmasına səbəb oldu. Osmanlılarla birbaşa əlaqə qura bilməyən ruslar ilk dəfə 1700-ci ildə İstanbul müqaviləsi ilə qarşılıqlı bir razılığa əldə olundu. Rusların irəliləməsinin qarşısını almaq üçün Osmanlıların ilk cəhdi, 1711-ci ildə Baltaçı Mehmet paşanın başçılığı ilə rusların Prut çayı sahilində mühasirəsi ilə başlayır. Rusların Prut çayına sıxışdırılmasından sonra, Pyotrun müqavilə təklifini qəbul edən Osmanlılar Prut müqaviləsi bağladılar. Prut müqaviləsi ilə türklərin hərbi sahədə hələ də güclü olduğu düşünülürdü, lakin həmin dövrün mənbələrindən, hərbi sistemin əvvəlki dövrlərdə olduğu kimi güclü olmadığını qeyd olunmaqdadır [2,68].

Rusiya çarçası Anna İvannovnanın dövründə osmanlı-rus toqquşmaları davam edirdi. Avstriya kralı VI Karl ilə ittifaq quran ruslar osmanlılarla müharibəyə girişmişdirlər. Lakin bu müharibə ruslar üçün uğurlu olmamışdır. 1739-cu il Belqrad sazişi ilə ruslar tutduqları ərazilərdən çıxdılar, Azov qalası söküldü və Kabardanın müstəqilliyi qəbul edildi. Rus kazakların basqınlarına son qoyulması və Krım tatarlarının isə Rusiya torpaqlarına hücumun dayandırılması qərara alındı. Beləliklə XVIII əsrin I yarısında baş verən müharibələrdə daha çox Osmanlı üstünlüyü var idi.

Rusiya ilə müqavilə bağlandıqdan sonra səfirlərin göndərilməsi qərara alındı. Nəticə etibarilə Mehmet Emni Əfəndini Peterburqa göndərildi. 1741-ci ildə yola çıxan Mehmet Emni Əfəndinin əsas vəzifəsi Belqrad sazişinin maddələrinin icra mərhələsindəki problemlərin həlli idi. Uğurlu bir diplomat Emni Əfəndi, əsirlərin mübadiləsi və protokolda rus çarlarına imperator deyilməsi kimi məsələlər də müzakirə edildi.

I Yelizavetanın dövründə rəqabət davam etsə də elçilərin qarşılıqlı səfərləri münasibətlərin müharibə həddinə gəlib çatmasının qarşısını almışdı. III Osman və III Mustafa dövründə Rus çarı ilə münasibətləri qarşılıqlı dialoq vasitəsilə həyata keçirməyə çalışırdı. III Pyotrun arvadı II Yekaterina taxta çıxdıqdan sonra vəfat etmiş Polşa kralı III Ogüstün yerinə Stanislav Poniatovskini kral seçirdi. Osmanlı torpaqlarına sığınan polyak qaçqınların ardınca gələrək, onları və

müsəlmanları qətlə yetirmişdilər. III Mustafa 1768-ci ildə ruslara müharibə elan etdi. Müharibənin əsas səbəbi isə bu hadisələrin arxa plana keçirtmişdi. 1762-ci ildə Rusiya imperiyasının kansleri M.İ.Vorontsov yazdığı hesabta Krımın Osmanlı dövlətində qalması Rusiyanın təhlükəsiz ola bilməyəcəyini bildirdi. Polşa və İsveçə Rusiya müdaxiləsindən sonra Krımın da rusların təzyiqi altında qalması strateji baxımından vacib idi. 1769-cu ildə Rusiya Dövlət Şurası Krımın müstəqilliyini tanıması Osmanlıya qarşı bir təhlükə idi. Əslində bu qərar ilə bir balans amili olaraq tutduğu ərazini tərk etdi. Rusiya tarixçiləri bu hadisəni dünyanın siyasi tarazlığı baxımından alınmış düzgün siyasi addım olduğunu vurğulayırlar [5,133]. Bu müharibə 1774-cü ilə qədər davam etmiş, türklər quruda və dənizdə məğlub olmuşdurlar. Bu müharibə Krımın Rusiya üçün əhəmiyyətini göstərdi. O cümlədən Qara dənizdə mühkəmlənmək və gələcəkdə də Aralıq dənizinə düşmək hissini davam etməsini gördük. Müasir dövrümüzə Krımın Rusiya üçün önəmini 2014-cü il martında dünya ictimaiyyətinin gözü qabağında ilhaq etməklə bir daha göstərmiş oldu. Rusiya imperiyası Kiçik Kaynarca sülhündən sonra Krıma olan təzyiqlərini artırdılar. 1779-cu il mart ayının 21-də Fransa və İngiltərənin vasitəsilə Krım məsələsi ilə bağlı Aynalı Kavak Tənkihaməsi imzalandı. Tənkihaməyə görə Krımın müstəqil olduğu və Osmanlı imperiyasının Krıma nəzarəti getdikcə azaldığı vurğulanmışdır. Davam edən mübarizə nəticəsində II Yekaterina 1783-cü ildə Potyomkinin başçılığı ilə göndərdiyi min nəfərlik ordu Krımı işğal etdi.

1787-cı ildə avqusta ayında Osmanlı imperiyası Rusiyanın cənubuna artan tələbləri nəticəsində yenidən müharibə elan etdi. Bu müharibəyə Avstriya da Rusiya tərəfindən daxil oldu. Osmanlılar iki cəbhə də döyüşmək məcburiyyətində qaldı. Osmanlıların əsas məqsədi Krımı geri almaq və rusları Kiçik Kaynarca müqaviləsinə qədər olan sərhədlərə geri çəkmək idi. Müharibənin əvvəllərinə Osmanlı dövləti ruslara qarşı İsveç və Prusiyadan yardım istəyərək ittifaq müqaviləsi imzalasa da, Fransız inqilabı səbəbindən uğurlu olmadı. Avropanı silkələyən bu hadisə beynəlxalq münasibətlər sisteminin yenidən qurulmasına səbəb oldu. Fransız inqilabı bütün monarxist dövlətlər kimi, Avstriyanı da narahat etmişdir. O cümlədən tərkibində olan müxtəlif xalqlarda millətçiliyin baş qaldırma təhlükəsinə qarşı, hətta Osmanlıları dəstəkləməyə başladı. 1791-ci ilin noyabrında başlayan danışıqlar, yalnız 1792-ci ilin yanvarın ayında başa çatmışdı. Yassı müaviləsinə görə Osmanlı dövləti, Kiçik Kaynarca, 1779-cu ilə Aynalı Kavak Tənkihaməsi, 1783-cü il Ticarət müqaviləsi, Krım, Tamanın Rusiyaya ilhaqını və qüvvədə ola bütün müqavilələri qəbul etdi [3,78]. Osmanlılar girişdikləri bu müharibələrdə rusların qalib gəlmələrinin səbəblərindən biri, Avropa təhsilli komandirlərə sahib olmaları və nizamlı şəkildə hərəkət edən piyada təşkilatlarına malik olmaları idi. Rusiyadan fərqli olaraq Osmanlılar nizamsızlıq və qarışıqlıq içində idilər. Yeniçəri sistemi öz döyüş qabiliyyətini itirmişdi.

XIX əsrin I yarısında yunan üsyanları dövründə, Osmanlı dövlətinin daxili məsələlərini Avropa probleminə çevrildi. 1828-1829-cu il müharibəsində ruslar Osmanlıların zəif idarəçiliyindən istifadə edərək, Ədirnəyə qədər gəldilər. General Paskeviçin rəhbərliyi ilə Axıska, Kars və Ərzurum işğal edildi. Rusların arda-arda gələn qalibyyətli müharibələri, Avropa dövlətləri narahat edən başlıca faktorlardan biri idi. Qərb dövlətlərin dəstəyi ilə iki dövlət arasında tarazlığa müəyyən mənada nail olunmuşdu. Ədirnə müqaviləsi ilə Rus təhlükəsindən də ağır itkilərlə də olsa xilas olan Osmanlı dövlətinin bu dəfə Misirdə Mehmet Əli Paşanın üsyanları ilə mübarizə aparmalı oldu. Suriya valiliyi qəbul edilməyən Mehmet Əli Paşa ordusu ilə Kütahyaya qədər, osmanlıları məğlub edərək gəldi. Bu məsələdə gözlənilmədən mütəffiqlik təklifi ruslardan gəldi. 1833-cü il iyul 8-də Hünkar – İskələsi müqaviləsi ilə Ruslar Qara dəniz boğazlarına hərbi qüvvə göndərdi. Osmanlı dövləti isə müharibə vəziyyətində Boğazları digər bütün dövlətlərə bağlı edəcək, Rusiyaya isə açacaqdır. Bu strategiya dəyişikliyi ilə Misir məsələsi bütün Avropanı və Rusiyanı əhatə edən bir məsələ olaraq gündəmdə yerini almışdır. Avropa ölkələrini bu məsələ olduqca narahat etdi. Rusların boğazlarda qalmasına İngiltərənin və Fransanın imkan verəcəyi inandırıcı gəlmirdi. 1840 və 1841-ci illərdə London sazişlərinə əsasən, rusların da hərbi gəmilərinin Boğazlardan keçməsinin qarşısı alındı. Keçmişdə olduğu kimi, boğazlar rejimi ikitərəfli sazişlərlə deyil, beynəlxalq sazişlə müəyyən edildi.

Osmanlı dövlət 1841-ci ildən Kırım savaşına qədər sakit bir dövr keçirtmişdi. Ortodoks xristian xalqlarını himayə adı ilə Balkanda öz təsirlərini artıran Rusiya imperatorluğu 1853-1856-cı illərdə müharibəyə girişdi. Əslində bu müharibə daha çox Avropa ölkələri ilə (İngiltərə, Fransa və Pyemont) Rusiya arasında baş vermişdi. Rusların acı məğlubiyyəti, onu göstərdi ki, inkişaf etmiş burjuva ölkələri qarşısında hərbi-texniki geriliyi nə dərəcədə artmışdı. Paris sülhünün türklər üçün ən üstün cəhət, Osmanlı Avropa dövləti olaraq qəbul edilməsi və onun sərhədlərinin qorunması Qərb dövlətlərinin təhlüksəzsizliyinin təminatı kimi baxılması idi. Lakin avropalılar bu öhdəliklərə əməl etmirlər. Rusiyanın Balkan və Qafqazı nəzarət etməsi, 1877-1878-ci illərdə baş verən müharibənin əsas səbəbi kimi görünərsə də, əslində Rusiya Kırım müharibəsinin məğlubiyyətinin acısını çıxmaq fikrində idi. Osmanlıların ən böyük məğlubiyyətlərində biri sayılan bu müharibə nəticəsində, ruslar İstanbula indiyə qədər heçvaxt bu qədər yaxınlaşmışdılar. IX əsrdən başlayan Konstantinopolu tutmaq arzusunu reallaşdırmağa çox yaxın idilər. Lakin Avropanın müdaxiləsi müharibənin sonlandırılmasına səbəb olmuşdur. Digər səbəblərdən biri də orduda narazılıqların başlanması, qüvvənin tükənməsi və xəstəliklərin tüğyan etməsi olmuşdur.

Ümumiyyətlə, rus-türk müharibələrində əsas xətlərdən biri, heç bir tərəfin qalibiyyətini tam olaraq siyasi faydaya çevirməkdə çətinlik çəkməsi idi. Xüsusilə bu müharibələr hər iki tərəfi zəiflətməmiş və daha çox qazanılan qələbələr də "Pirr qələbəsi" çərçivəsində idi.

Lakin müharibələr və soyuq münasibətlərlə yanaşı, bu iki dövlətin əlaqələrində yaxınlaşma dövrləri də olmuşdur. I Yaxınlaşma dövrü (1798-1805)- Napaleona qarşı, hərbi ittifaq, rusların Boğazlardan keçməsi və Osmanlıya hərbi yardım etməsi, II Yaxınlaşma dövrü (1833-1838)- I Nikolayla II Mahmud arasında Misir valisi Məhəmməd Əli Paşaya qarşı Hünkar- İskələsi adlı hərbi əməkdaşlıq haqqında müqavilə imzalanmışdır. Və ilk dəfə olaraq ortaq müdafiə əsasları qurulmuşdur. III Yaxınlaşma dövrü (1920-1935)-1920-ci ilin aprel ayında Atatürkün Leninə məşhur məktubu və nəticəsində yenə də Rusiyanın Türkiyəyə hərbi yardım etməsi bu yaxınlaşmanın əsas prinsipi oldu. IV Yaxınlaşma (2000-2015) - Bu yaxınlaşmanın başlanğıcında da ilk növbədə Rusiya tərəfindən hərbi-texniki əməkdaşlıq təklif olunurdu. 2000-ci ilin oktyabr ayında Rusiyanın baş naziri M.Kasyanovun səfərindən bunu açıq-aydın görə bilərik. O cümlədən 2002-ci il yanvar ayının 14-18-də RF-nın Silahlı Qüvvələrinin Baş Qərargah rəisi Anatoliy Kvaşninin Ankara səfəri çərçivəsində Türkiyə Silahlı Qüvvələrinin Baş Qərargah rəisi Hüseyin Kıvrıkoğlu ilə imzaladığı "Hərbi Sahədə Əməkdaşlıq Çərçivəsində Hərbi Heyətinin Təlim Əməkdaşlıq Müqaviləsi"-i münasibətləri hərbi sahələrə daşımışdır [7,536]. Diqqət etsək yuxarıda qeyd olunan bu yaxınlaşma dövrlərinin bəzi ortaq oxşar xüsusiyyətləri ön plana çıxmışdır. Qeyd olunan yaxınlaşmaların əvvəlində və sonrasında müharibələr, qarşıdurmalar və soyuq münasibətlər olduğunu görə bilərik. Bu da yaxınlaşma dövrlərində qurulan əlaqələrin kövrək olduğunu göstərirdi. O cümlədən ittifaqların tamamilə pragmatik olması və yaxınlaşma dövrünün 5-15 il arasında qısa müddət ərzində davam etməsi də diqqətçəkən məqamlardandır. Bu yaxınlaşma dövrlərinin ilk ikisində yalnız hərbi səviyyədə təmasların qurulması, digər iki dövr yaxınlaşmasında hərbi əlaqələrlə yanaşı, iqtisadi və mədəni münasibətlərin inkişaf etdirilməsi nəzərdə tutulurdu. Ancaq bütün bunlar münasibətlərin yenidən kəskin bir şəkildə soymasının və tərəflərin uzun illər qarşı qütblərdə olmasının qarşısını ala bilməmişdir. Dörd dövr yaxınlaşmasının digər bir ortaq xüsusiyyəti, beynəlxalq və regional sistemdə baş verən dəyişikliklərə bir cavab reaksiyası şəklində olması idi. Son olaraq bu yaxınlaşmaların hər dövründə də ilkin olaraq hərbi əməkdaşlığın ön plana çıxmasıdır.

Nəticə

Türkiyə və Rusiya arasındakı yaxınlaşmanın və uzaqlaşmanın yalnız bu gün deyil, tarix boyunca yuxarıda qeyd olunan qanunauyğunluq şəklində davam etmişdir. Lakin bu iki dövlətin Qərblə münasibətlərində də bu cür dəlillərə rast gəlmək mümkündür. Eyni dövrdə iki ölkənin Qərblə əlaqələrinin gərgin olması əməkdaşlığın zəruriliyini artırır, eyni zamanda da eyni regionda oxşar ehtiraslara və zidd düşən milli maraqlara sahib olmaları da problemləri çoxaldır. Lakin onu da

yaddan çıxartmaq olmaz ki, bu dövlətlərin zaman-zaman imperialist fikirləri ortaya çıxdıqda onlara yaxın regionlarda qarşudurma və müharibələrin olması qaçınılmazdır. Bu cür dövlətlər regionda öz güclərini artırmaq üçün təkcə iqtisadi və siyasi fəallıqlarını deyil, eyni zamanda hərbi qüdrətini artırmağa yönəlmiş addımların atılması da həmişə ön planda olmuşdur. Və təbii ki bu dövlətlərin münasibətlərinə ən böyük təsir edən amillərdən biri, qlobal dünyada baş verən dəyişikliklərdir. Bu da onu göstərir ki, bu münasibətlər əsasən pragmatik səpkilidir.

İstifadə olunmuş ədəbiyyat siyahısı

1. İnalçık Halil. “Kırım hanlığı tarixi üzərinə Araştırmalar 1441-1700” İstanbul, Türkiyə İş Bankası və Kültür yayınları ,2017, 680 s.
2. Ortaylı İlber. XVIII.Yüzyıl Türk-rus ilişkileri: Türk-rus ilişkilerinde 500 yıl 1491-1992 TTK, Ankara 1992 s.57-83
3. Topsakal İlyas. Tarixi süreçte Rusiya-Türkiyə ilişkileri, Marmara Türkiyə Araştırmaları Dergisi, cilt III, sayı 2, sonbahar 2016 s.33-53
4. Kakışım Cemal. Karşılıklı Bağımlılık Kapsamında Türkiyə-Rusiyə Enerji ilişkilerinin analizi, Uluslararası siyaset Bilimi ve Kentsel Araştırmalar Dergisi, cilt 7, sayı1, mart 2019, s.67-89
5. Gülten K., Ulçenko N. Dünden Bugüne. Türkiyə və Rusya politik, ekonomik ve külterel ilişkileri. İstanbul Bilgi Univeristesi Yayınları, İstanbul, Kasım 2003. s.304
6. Saray M. Türk-rus münasibetlerinin Bir Analizi. İstanbul, Milli Eğitim Basımevi, 1998, 280 s
7. Türk Dış Politikası (Kurtuluş Savaşından Bugüne. Olgular, Belgeler, Yorumlar) / red. Baskın Oran cilt III: 2001-2012, İstanbul İletişim Yayıncılık 2013, 885.s
8. Дугин.А.Г. Геополитическое Будущее России: многополярность и основные стратегические перспективы в XXв.// Вестн. Моск. Ун-та. Сер.18, Социология и политология, М, 2011, №1, с.68-96.
9. Иванов А.И. М.И.Шишин. “Историческое обоснование турецкого евразийства и представляется сомнительным.” Диалог Евразия, 2002, №6 стр.80-89
10. Острогорский Г. А. Повести временных лет, Владимир Святой и Византия // Владимирский Сборник в память 950-летия крещения Руси, 988—1938. Белград, Типография Меркур,1939. С. 31-40.